

Onko sota geneeissämme?

Hannu Virtanen

Douglas P. Fry: (2005) *The Human Potential for Peace. An anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence*. Oxford University Press. New York, Oxford.

Sodankäynti ja muu konfliktikäyttäytyminen on jo pitkään kuulunut antropologian tutkimusintresseihin. Tutkimuksia on tehty niin kvantitatiivisia kuin kvalitatiivisiakin menetelmiä käyttäen. On tutkittu mm. sitä, minkä tyyppisissä yhteisöissä sotaa esiintyy ja millaisissa ei, minkä tyyppisiä sotia eri kulttuurit käyvät, kulttuuripiirin sisäisten ja ulkoisten sotien luonnetta jne. Aiempi perinne on ollut pääasiassa luokittelevaa ja kuvailevaa, joskin mm. kulttuurimaterialismin ja aggressiotutkimuksen piirissä oli yrityksiä selittäviinkin malleihin (esim. Harris 1978, Eibl-Eibesfeldt, 1979). Parina viime vuosikymmenenä myös luonnontieteiden – tarkemmin sanoen sosiobiologian, käyttäytymisekologian tai evoluutiopsykologian nimikkeillä tunnettujen koulukuntien – menetelmiä hyödyntävä paradigma on alkanut saada jalansijaa niin antropologiassa yleensä kuin myös sodan tutkimuksessa.

Alunperin amerikkalainen, mutta nykyisin Suomessa asuva Douglas P. Fry kuuluu sodan antropologisen tutkimustradition edustajiin. Hän on jo pitkään tutkinut ihmisen väkivaltaikäyttäytymistä niin yhteisö- kuin yksilötasollakin ja tehnyt alan kenttätöitä mm. Meksikossa. Uusimmassa kirjassaan *The Human Potential for Peace. An anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence* hän hyödyntää sekä omia että muiden tutkimuksia.

Kuten jo kirjan nimestäkin voi päätellä, käsittelee Fry sekä rauhanomaisten että sotaikäyvien kulttuurien olemusta. Fry kuvailee keinoja, joiden avulla sotaa käyvät yhteisöt ratkaisevat konfliktejaan, millaisia rauhansolmimiskäytänteitä niillä on esiintynyt jne. Konflikteja esiintyy kaikkien yhteisöjen sisällä ja välillä, mutta johtavakko ne fyysiseen aggressioon vai eivät, riippuu kulttuurista. Fry esittelee myös oman Meksikossa suorittamansa kenttätöiden tuloksia. Hän havaitsi, että kahden samaan kulttuuripiiriin – eli zapotec-kansaan – kuuluvan kaupungin asukkaiden väkivaltaikäyttäytyminen eroaa huomattavasti toisistaan. Tätä eroa Fry selittää mm. uskomusjärjestelmien erilaisuudella.

Sota ja evoluutio

Rauhanrituaaleja kuvailevan osuuden lisäksi kirjan toinen, ja tärkein, teema on kuitenkin asettaa kyseenalaiseksi se – hänen mukaansa vallitseva – käsitys, jonka mukaan sota olisi väistämättömästi ihmisluontoon kuuluva ominaisuus [1]. Tätä olettamusta tukevat myös tilastot monella tapaa, sillä tunnetuista kulttuureista ylivoimaisesti suurimman osan käytäntöihin sodankäynti on kuulunut. Fry kuitenkin torjuu tätä käsitystä. Hänen mielestään sotaikäyvien kansojen määrää on liioiteltu, mikä taas johtuu siitä, että sodan käsitettä ei ole määritelty tarkasti.

Yleisesti antropologiassa sota määritellään kahden eri ihmisryhmän väliseksi aseelliseksi konfliktiksi. Tämä on kuitenkin väljä määritelmä, ja sen piiriin sopivat esimerkiksi englanninkielen käsite 'feud' sekä verikosto. Fry kiinnittääkin erityistä huomiota juuri verikostoon. Hänen mukaansa ilmiö kuuluu pikemminkin yksilöväkivallan piiriin, ja ihmisen yksilötason aggressiivisuutta taas ei pitäisi lainkaan sekoittaa sodankäyntiin. Useat varhaiset sotien tutkijat eivät kuitenkaan ole tällaista jakoa tehneet, jolloin he ovat siis lukeneet sotia käyvien kansojen joukkoon myös ne, joissa esiintyy pelkästään verikostoinstituutio. Tämä on Fryn mielestä väärin, ja siitä seuraa myös se, että tilastoissa esiintyy enemmän sotaa käyviä kulttuureita kuin niitä todellisuudessa onkaan ollut.

Fryn varsinainen kritiikin kärki kohdistuu kuitenkin evoluutiopsykologia-nimikkeen alla viime aikoina julkaistuihin tutkimuksiin. Evoluutiopsykologian mukaan ihmisluonne on kehittynyt niiden muutaman miljoonan vuoden aikana, jolloin ihmislajin edeltäjät vaelsivat metsästästä ja keräilyä harjoittaen Afrikan savanneilla. Tätä periodia kutsutaan yleisesti lyhenteellä EEA (lyhenne sanoista Environment of evolutionary adaptnes). Evoluutiopsykologia siis selittää ihmisen käyttäytymistä evoluutioteorian avulla yleisesti sekä EEA-kaudella tapahtuneiden adaptaatioiden avulla erityisesti. Oletettuja adaptaatiota taas käytetään hypoteeseina, joita testataan eri ihmispopulaatioissa. Hypoteesit/adaptaatiot poimitaan evoluutioteoriasta joko suoraan tai toisten lajien – yleensä toisten kädellisten – käyttäytymismuotoja soveltaen tai sitten

tutkijat kehittävät niitä itse käyttämällä pelkääntään luovaa mielikuvitustaan.

Evoluutiopsykologian valtavirran käsityksen mukaan myös sodankäynti olisi adaptaatio, ja sen perimmäisenä syynä olisi miesten kokonaiskelpoisuuden lisääminen. Tämän hypoteesin mukaan joukko miehiä liittyy yhteen käydäkseen sotaa hankkiakseen naisia ja siirtääkseen siten mahdollisimman paljon geenejään tuleviin sukupolviin. Ajatus perintötekijöiden levittämisestä sodan avulla ei sinänsä ole uusi, jo itse Darwin pohti samaa aihetta.

Hypoteesin ensimmäisiä ja tunnetuimpia kannattajia oli amerikkalainen antropologi Napoleon Chagnon (1988). Hän testasi sen soveltuvuutta Venezuelan ja Brasilian rajamailla asuviin janomami-intiaaneihin. Chagnonin mukaan hänen tutkimuskohteensa tuntuivatkin käyttäytyvän hypoteesin ennustuksen mukaisesti: janomamimiehillä oli tapana liittoutua keskenään ja tehdä ryöstöretkiä, joiden ensisijainen tarkoitus oli juuri naisten hankkiminen. Janomamit eivät siis sotineet valloittaakseen maata tai hankkiakseen muuta saalista. Chagnonin mukaan suurilla sutureilla, joita kutsuttiin nimellä *waiteri*, oli eniten sekä vaimoja että lapsia.

Janomamit eivät ole ainoa kansa, johon hypoteesin ennusteet sopivat, vaan vastaavankaltaista käyttäytymistä on tavattu muidenkin varhaiskantaisten kulttuurien parissa eri puolilla maailmassa sekä myös ihmisen lähimmän sukulaislajin, simpanssin, keskuudessa.

Käyttäytymiskaava on – vaikkakin hieman muuntuneena – tunnettu myös ns. 'korkeakulttuureissa'. Kansanmurhat, erityisesti miesten tappaminen ja naisten raiskaaminen on ollut tunnusomainen piirre sodankäynnissä kaikkialla, eikä käytäntö ei ole kaukaista historiaa edes Euroopassa. Toisessa maailmansodassa näin menettelivät sodan molemmat osapuolet, ja samoin tapahtui viime vuosikymmenellä Balkanin sodissa. Tällä hetkellä sitä tapahtuu mm. Darfurissa.

Myös *Raamatussa* tämä käyttäytymismuoto tulee esiin useassakin kohdassa, kuten esimerkiksi Mooseksen ohjeena luvatus maan valloittamisessa:

”Niin lyökää nyt kuoliaaksi kaikki poikalapset ja kaikki vaimot, jotka ovat olleet yhteydessä miesten kanssa ja maanneet miehen kanssa. Mutta kaikki tyttölapsset, jotka eivät ole pitäneet yhteyttä miesten kanssa, jättäkää eloon.” (4. Mooseksen kirja 30.17.)

Jos sekä evoluutioteoria että *Raamattu* kerran edustavat samaa kantaa, niin eikö hypoteesia voisi pitää jo erityisen vahvana?

Ihmislunnon vaihtoehtoinen tulkinta

Douglas Frylla on kuitenkin rohkeutta haastaa tämä tulkinta. Hänen mukaansa hypoteesin ongelma on siinä, että metsästäjäkeräilijöillä tällaista käytäntöä ei ole havaittu eikä heillä näyttäisi esiintyvän muistakaan syistä johtuvaa sotaa. Yksilöväkivaltaa ja verikostoa heidän keskuudessaan tosin esiintyy, mutta näitähän Fry ei lue sodaksi. Kuitenkin juuri näillä kansoilla hypoteesin ennustamaa käyttäytymistä luulisi esiintyvän eniten, sillä onhan kyseinen kulttuurimuoto lähimpänä EEA-ympäristöä. Fry myös huomauttaa, että arkeologinen aineisto ei tue olettamusta sotasotaisasta menneisyydestä; merkkejä sodankäynnistä kun alkaa esiintyä vasta 10 000-20 000 vuotta sitten, eli ajanjaksona, jolloin ihmiskunta alkoi siirtyä metsästyksestä ja keräilystä maanviljelyyn. Toisin sanoen Fry tuo peliin myös kulttuuri evoluutionäkökulman, jonka evoluutiopsykologit yleensä sivuuttavat.

Tosin jotkut tutkijat ovat väittäneet, että sota olisi yleinen myös metsästäjäkeräilijöillä. Tätä näkemystä ovat pyrkineet todistelemaan mm. Richard Wrangham ja Dale Peterson kirjassaan *Demonic Males* (1996). Fry kuitenkin osoittaa, että suurin osa kirjan esittelemistä kansoista ei edusta lainkaan metsästäjäkeräilijäkulttuureita, ja osa niistäkin, jotka edustavat, eivät ole omaksuneet EEA-ajalle ominaista elinkeino- ja yhteisö rakennetta, sillä niillä on ollut esimerkiksi hevosiä, ne ovat asuneet paikallaan suurissa yhteisöissä, ja niillä on saattanut olla hyvin kerrostunut yhteiskuntarakenne.

Fry asettaa myös kyseenalaiseksi Chagnonin väitteen, jonka mukaan suurimmilla janomamisutureilla todellakin olisi enemmän jälkeläisiä kuin muilla. Lisäksi sodissa monet kuolevat ennen kuin ehtivät saada ensimmäistäkään jälkeläistä. Fry torjuu myös simpanssin käyttämisen esimerkkinä, sillä simpanssin käyttäytyminen kertoo jotain simpansseista, muttei mitään ihmisestä.

Fry ei kuitenkaan hylkää evoluutionäkökulman teoreettista viitekehystä, mutta esittää siitä oman mallinsa, joka ei tue sitä, että sota olisi adaptiivista ihmislajilla. Fry perustelee näkemystään mm. tietokonesimulaatioissa testatulla siirto siirrosta (tit for tat) strategialla, joka selittäisi esimerkiksi sen, että yksilöväkivalta ja esimerkiksi kahden miehen taistelu naisesta voisi olla adaptiivinen, mutta kollektiivinen hyökkäys toista ryhmää vastaan ei.

Fryn kritiikissä on kuitenkin heikkoutensa. Esimerkiksi se, että olemassa olevat metsästäjä- ja keräilijäkulttuurit ovat olleet luonteeltaan rauhanomaisempia kuin monien muiden kulttuurien edustajat, ei ole jäänyt huomaamatta kaikilta evoluutiopsykologeiltakaan. Näiden mielestä tämä ei kuitenkaan todista mitään ihmisen luontaisen rauhanomaisuuden puolesta. Selitykseksi ilmiöön on tarjottu sen sijaan Robert Knox Dentanin (1995) kehittämää ns. turvapaikkahypoteesia.

Hypoteesin mukaan viimeiset metsästäjäkeräilijäkulttuurit eivät ole eläneet samanlaisilla alueilla, joilla varhaiset ihmiset asuivat, vaan marginaalisilla, luonnonolosuhteiltaan hyvin karuilla reuna-alueilla. Näille alueille nämä kansat eivät olisi menneet vapaaehtoisesti, vaan pakosta vahvempien kansojen tieltä. Esimerkiksi rauhanomaisina tunnettujen bushmannien asuma-alue käsitti aikanaan koko eteläisen Afrikan. Sittemmin invaasion tehneet bantukansat sekä myöhemmin eurooppalaiset joko tappoivat heidät tai pakottivat vetäytymään turvaan Kalaharin autioimaan kuivimpiin kolkkiin.

Vastaavassa tilanteessa ovat olleet monet muutkin rauhanomaisina tunnetut metsästäjäkeräilijät. Turvapaikkaan vetäytymisestä huolimatta nämä kansat ovat samaan aikaan kuitenkin olleet ympäröivien kulttuurien riiston tai ryöstöretkien kohteena; näitä on pyydystetty orjiksi jne. Koska nämä kansat eivät ole voimakkeinoin voineet vastustaa ylivoimaisia naapureitaan, olisivat he kehittäneet rauhanomaisen elämäntavan. Tällöin vanhemmat juurruttaisivat lastensa mieliin muukalaispelon ja opettaisivat heitä pelkäämään ja mieluummin pakenemaan kuin taistelemaan vastaan. Siksi rauhanomaisuus voitaisiin nähdä dynaamisena ja tietoisena sopeutumisena vallitseviin olosuhteisiin. Näin ollen näiden kansojen kohdalla ei kyse perimmältään olisikaan rauhanomaisuudesta vaan avuttomuudesta.

Fry ei kuitenkaan ota kantaa tähän hypoteesiin, vaikka hän jossain kohdissa siteeraa myös Dentanin tutkimuksia. Turvapaikkahypoteesissa on toki omat heikkoutensa, joita myös voidaan arvostella.

Myöskään Fryn tapa erottaa toisistaan kollektiivinen ja yksilöväkivalta ei ole täysin perusteltu. Historiasta löytyykin esimerkkejä siitä, miten kahden eri klaaniin kuuluvan suvun verikostokierre on johtanut klaanien tai jopa heimojen välisiin sotiin. Toisin sanoen yksilöaggressio voi johtaa myös ryhmien väliseen aggressioon.

Valtioidenkin välisissä kiistoissa vellovat usein vahvat emootiot kostonhaluineen. Ei silti ole oletettavaa, että ihmisellä olisi kaksi erillistä psykologista koneistoa, joista toinen olisi kehittynyt reagoimaan yksilöön itseensä ja toinen hänen ryhmäänsä kohdistuneeseen loukkaukseen.

Kokonaisuudessaan Fryn kirja on kuitenkin viime vuosien merkittävimpiä puheenvuoroja sodan tutkimuksessa. Nähdäkseni se ei vielä kumoa evoluutiopsykologian malleja, mutta horjuttaa niiden pilareita vakavasti. Kysymys sodan mahdollisesta adaptiivisuudesta ja sen geneettisestä pohjasta jää siis yhä avoimeksi.

Fryn kirja on myös oiva opas sodan ja rauhan eri ilmenemismuotoihin eri kulttuureissa, ja siten hyödyllistä luettavaa vaikkapa etnisiä kiistoja sovitteleville rauhanvälittäjille.

VIITTEET

- [1] Mielikuva väkivaltaisesta ja raakalaismaisesta villistä ja oppi kulttuurievoluutiosta, jossa kansat ovat kehittyneet raakalaisuudesta barbarian kautta sivilisaatioon ei tosin ole ollut ainoa vallitseva käsitys tutkijoidenkaan keskuudessa. Sen rinnalla on kuitenkin elänyt toinen, Jean Jacques Rousseau mukaan nimetty 'jalo villi' -käsite. (Tosin Rousseau ei itse koskaan käyttänyt kyseistä käsitettä.) Tämän näkemyksen mukaan 'alhaisella' sivistystasolla olevat kulttuurit olisivat itse asiassa vähemmän sotaisia kuin 'korkean' sivistystason omaavat. Tällaisen teorian esitti mm. suomalainen, myöhemmin maamme ulkoministerinä toiminut, Rudolf Holsti väitöskirjassaan *The Relation of War to the Origin of the State* (1913). Sen lisäksi on esiintynyt näkemys, jonka mukaan sotaisuus ei riipu kulttuurin 'kehitystasosta' vaan kaikki kulttuurit ovat aina olleet sotaisia.

KIRJALLISUUTTA

- Chagnon, Napoleon A. 1988. Life Histories, Blood Revenge, and Warfare in a Tribal Population. *Science*, February, Vol. 239, s. 985-992
- Dentan, Robert Knox. 1995. Bad day at Bukit Pekan. *American Anthropologist* VOL. 97(2) June, 225-250.
- Eibl-Eibesfeldt, Irenäus. 1979. *The biology of peace and war: men, animals, and aggression*. The Viking Press. New York.
- Harris, Marvin. 1978. *Cannibals and kings: the origins of cultures*. Glasgow: Fontana/Collins.
- Holsti, Rudolf (1913). *The Relation of War to the Origin of the State*. Helsingfors: Helsingin yliopisto.
- Wrangham, Richard and Peterson, Dale (1996). *Demonic Males: Apes and the Origin of Human Violence*. Boston: Houghton Mifflin.

Kirjoittaja on sodan ja rauhan kysymyksistä kiinnostunut toimittaja.